e-ISSN 3060-5059
DOI: 10.67227

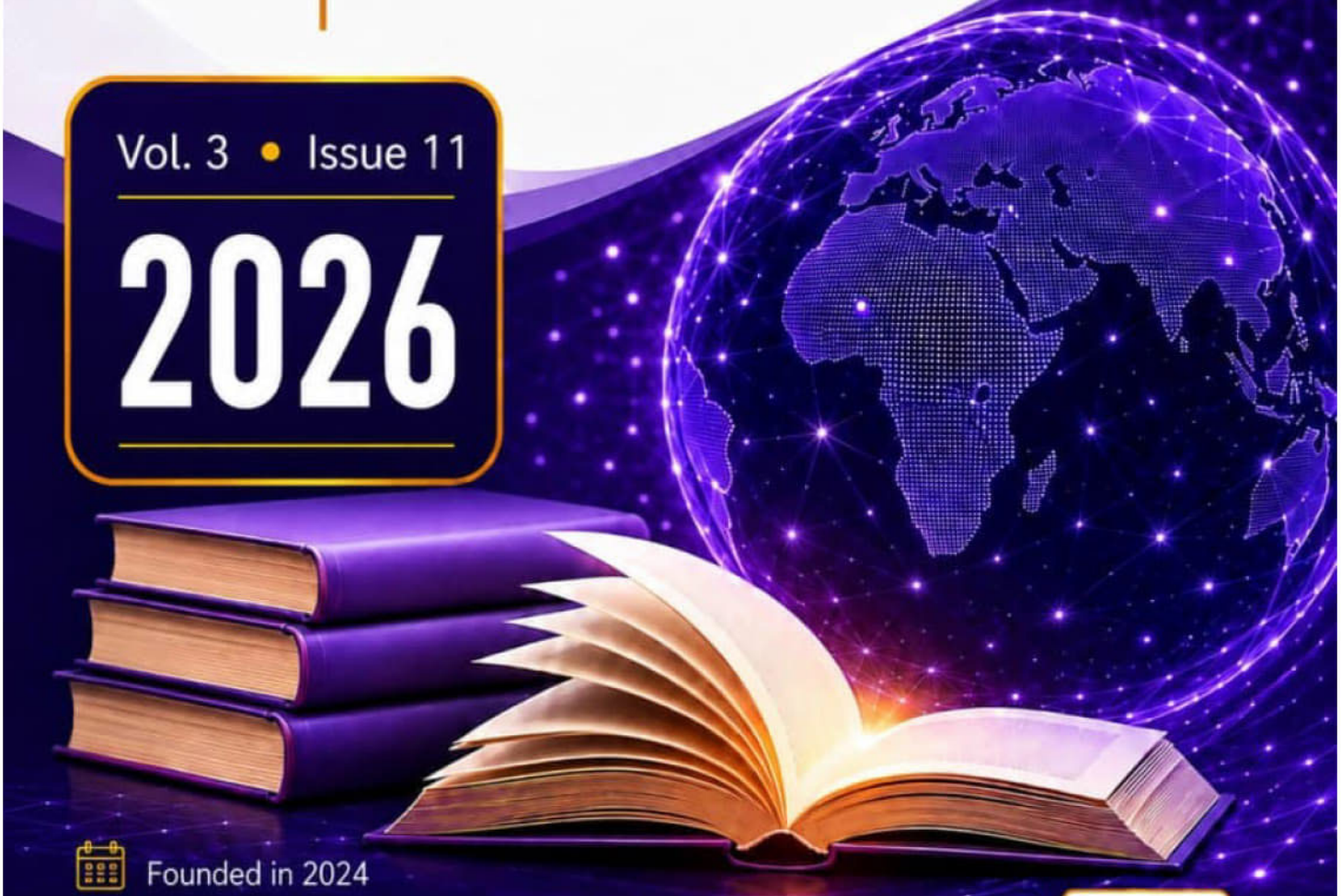
IJTIMOIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 11

2026

Founded in 2024

publishscience.uz | publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

ISSN 3060-5059 (Online)
Article / Original paper https://doi.org/10.67227/8h33z226

GAP SHAKLIDAGI METAFORALARNING BADIIY MATNDAGI LINGVOPOETIK VAZIFALARI

Tumanova Xusnida Xayotjon qizi
Farg‘ona davlat universiteti, tadqiqotchi.
e-mail: ibroximovkamronbek5@gmail.com **ORCID**: https://orcid.org/0009-0000-3147-2471

Annotatsiya.

Mazkur maqolada badiiy matndagi gap shaklidagi metaforalarning lingvopoetik tabiati tahlil qilinadi. Tadqiqotda bunday metaforalar ma’no ko‘chirishning oddiy mexanizmi emas, balki muallif poetikasini shakllantiruvchi muhim badiiy-ifodaviy vosita ekanligi asoslab beriladi. Shuningdek, gap shaklidagi metaforalarning to‘qqizta asosiy lingvopoetik vazifasi ko‘rib chiqiladi: badiiy obraz yaratish, ichki kechinmalarni obrazli ifodalash, mavhum tushunchalarni predmetlashtirish va jonlantirish, makon va vaqtni obrazli tashkil etish, muallif munosabatini bilvosita ifodalash, matnning ta’sirchanligini oshirish, yashirin ma’no hosil qilish, ramziy-konseptual mazmunni shakllantirish hamda yozuvchining individual uslubini namoyon etish.

Kalit so‘zlar: metafora tushunchasi, gap shaklidagi metafora, lingvopoetika, badiiy obraz, obraz yaratish, predmetlashtirish, yashirin ma’no, individual uslub.

ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ МЕТАФОР В ФОРМЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Туманова Хуснида Хаётжон кизи
Ферганский государственный университет, исследователь.

Аннотация.

В статье анализируется лингвопоэтическая природа метафор, представленных в форме предложения, в художественном тексте. Обосновывается положение о том, что подобные метафоры представляют собой не просто механизм переноса значения, а важное художественно-выразительное средство формирования авторской поэтики. Рассматриваются девять основных лингвопоэтических функций метафор в форме предложения: создание художественного образа, образное выражение внутренних переживаний, опредмечивание и олицетворение абстрактных понятий, образная организация пространства и времени, косвенное выражение авторской оценки, усиление выразительности текста, формирование скрытого смысла, создание символико-концептуального содержания и проявление индивидуального стиля писателя.

Ключевые слова: понятие метафоры, метафора в форме предложения, лингвопоэтика, художественный образ, создание образа, опредмечивание, скрытый смысл, индивидуальный стиль.

LINGUOPOETIC FUNCTIONS OF SENTENCE-LEVEL METAPHORS IN LITERARY TEXTS

Tumanova Xusnida Xayotjon qizi
Fergana State University, Researcher.

Abstract.

This article analyzes the linguopoetic nature of sentence-level metaphors in literary texts. The study argues that such metaphors are not merely mechanisms of semantic transfer but also important artistic and expressive devices that contribute to the formation of an author's poetics. Nine principal linguopoetic functions of sentence-level metaphors are examined: creating literary imagery, figuratively expressing inner experiences, concretizing and personifying abstract concepts, organizing space and time through imagery, indirectly conveying the author's evaluation, enhancing textual expressiveness, generating implicit meanings, constructing symbolic and conceptual content, and revealing the writer's individual style.

Keywords: concept of metaphor, sentence-level metaphor, linguopoetics, literary image, image creation, concretization, implicit meaning, individual style.

Kirish. Tilshunoslikda metafora uzoq vaqt davomida asosan so‘zning ma’no ko‘chishi, ya’ni bir predmetning nomini o‘xshashlik asosida boshqasiga ko‘chirish hodisasi sifatida o‘rganildi. Bunday yondashuv metaforani leksik sath doirasida cheklab qo‘yadi. Holbuki, badiiy matnda metafora ko‘pincha alohida so‘z bilan emas, balki butun bir gap yoki gaplar birikmasi bilan voqelanadi. Bunday hodisa gap shaklidagi metafora deb yuritiladi. Gap shaklidagi metaforada subyekt, harakat va uning obyekti bir-biriga bog‘lanib, kichik bir manzara hosil qiladi. Shu bois u so‘z metaforasidan kengroq tasviriy imkoniyatga ega bo‘ladi va asar kompozitsiyasida ham sezilarli o‘rin tutadi. Shu bilan birga, badiiy matndagi metaforani faqat til hodisasi sifatida emas, balki lingvopoetik hodisa sifatida ham o‘rganish zarur. Lingvopoetika

ISSN 3060-5059 (Online)

til birliklarining badiiy matndagi estetik vazifasini, ularning muallif g‘oyasi va individual uslubi bilan aloqasini o‘rganadi. Mazkur maqolaning maqsadi gap shaklidagi metaforaning ana shu lingvopoetik tabiatini aniqlash va uning asosiy vazifalarini tizimli ravishda ko‘rsatishdir.

Aytish zarurki, «gap shaklidagi metafora» termini jahon metaforashunosligida barcha tadqiqotchilar tomonidan yagona va qat’iy termin sifatida qo‘llanmaydi. Metaforaning gap darajasidagi ko‘rinishlari M. Blek tadqiqotlarida *metaphorical statement* [1], J. Syorl qarashlarida esa *metaphorical utterance* kabi tushunchalar orqali yoritiladi [6]. P. Rikyor metaforani alohida so‘zdan ko‘ra gap darajasida yuzaga keladigan ma’no hodisasi sifatida talqin qildi: uning fikricha, metaforik ma’no predikatsiya, ya’ni gapdagi o‘zaro bog‘lanish jarayonida paydo bo‘ladi [5]. G. Lakoff va M. Jonson esa konseptual metafora nazariyasida metafora kundalik tafakkurning o‘zida mavjud ekanini ko‘rsatdilar [2]. Ushbu qarashlar gap shaklidagi metaforani tushunish uchun muhim asos bo‘la oladi. Gap shaklidagi metaforada ma’no ko‘chishi alohida so‘z doirasida to‘xtab qolmaydi, balki butun gap tuzilmasiga yoyiladi. Masalan, «Tun keldi» gapida «tun» so‘zi o‘z ma’nosiga yaqin qo‘llangan va faqat vaqt o‘zgarishini bildiradi. Ammo «Tun shaharning yelkasiga qora choponini tashladi» gapida bunday emas: bu yerda na «tun», na «shahar», na «chopon» so‘zlari yakka holda metaforik ma’no ifodalaydi, balki asosiy metaforik ma’no gapning butun tuzilmasidan kelib chiqadi. Shu bois bunday metafora gap darajasidagi obrazli birlik sifatida qaraladi.

Gap shaklidagi metaforaning quyidagi o‘ziga xos belgilari mavjud:

- **Predikativlik** — obraz subyekt-predikat munosabati orqali yaratiladi.
- **Yaxlitlik** — bir gapning o‘zida to‘liq manzara, kichik sahna hosil bo‘ladi.
- **Kontekstga bog‘liqlik** — uning ma’nosi atrofdagi matn bilan to‘liq ochiladi.
- **Individuallik** — bunday metafora ko‘pincha muallifning o‘ziga xos kashfiyoti bo‘lib, tilda tayyor holda mavjud bo‘lmaydi.

Badiiy matnda gap shaklidagi metaforalar quyidagi lingvopoetik vazifalarni bajaradi:

Muayyan badiiy obraz yaratish. Metafora o‘quvchi ko‘z oldida ko‘rinadigan, his qilinadigan obraz yaratadi. Masalan, Cho‘lponning «Kecha va kunduz» asaridagi quyidagi parchani olaylik: *«Tollarning ko‘m-ko‘k sochpopuklari qizlarning mayda o‘rilgan kokillariday selkillab tushmoqqa boshladi»*. Bu gapda o‘xshatish asosidagi metaforik obraz keltirilgan. Parchada tol shoxlari qizlarning mayda o‘rilgan kokillariga o‘xshatiladi. «Sochpopuk» so‘zi daraxtga jonli qiyofa beradi, «selkillab tushmoq» fe’li esa tasvirga harakat kiritadi. Natijada o‘quvchi manzarani aniq tasavvur qiladi. Obraz o‘quvchi xayolida kengayib, tasvirning o‘zi mustaqil estetik qiymat kasb etadi.

Personajning ichki kechinmalarini konkretlashtirish. Insonning ruhiy holati ko‘pincha so‘z bilan aniq ifodalanmaydi. Metafora bu holatni ko‘rinadigan, seziladigan narsaga aylantiradi. Masalan: *«Uning yuragida qaysidir eski eshik sekin g‘ichirladi»*. Bu yerda xotirjamlik buzilgani yoki eski xotira uyg‘ongani haqidagi umumiy ifoda o‘rniga ichki kechinma tovush va harakat orqali jonli tasvirlanadi. O‘quvchi personajning holatini ham tushunadi, ham «eshitadi».

Mavhum tushunchalarni predmetlashtirish va jonlantirish. Mavhum tushunchalar metafora orqali predmet yoki jonli mavjudotga aylanadi. Masalan: *«Shu bevafo dunyoga bir ish qilamiz, Qobilboy»*. Qodiriyning «Mehrobdan chayon» asaridan olingan mazkur parchadagi «bevafo dunyo» birikmasida dunyo odamga xos «bevafo» sifati bilan jonlantiriladi. Bu orqali hayotning o‘tkinchiligi va ishonchsizligi tushunarli obraz shaklida ifodalanadi.

Badiiy makon va vaqtni obrazli tashkil etish. Makon va vaqt badiiy matnda faqat fon emas, balki ma’noviy qatlamga ega bo‘ladi. Masalan: *«Kech kuz bog‘ning so‘nggi barglarini bir-bir sanab chiqdi»*. Bu gapda fasl harakatlanuvchi shaxsga aylanib, vaqt o‘tishi sekin, achinarli sur’at kasb etadi.

Muallifning baholovchi munosabatini ifodalash. Metafora orqali muallif voqea yoki personajga munosabatini bevosita bildirmay, yashirin tarzda ifodalaydi. Qodiriy «O‘tkan kunlar» romanida O‘zbek oyimni tasvirlab, uning *«eriga o‘tkirligi bilan mashhur»* ekanini yozadi. Pichoqqa xos «o‘tkir» so‘zi odamga ko‘chirilib, ayolning qattiq, achchiq xulqini bildiradi. Muallif bevosita baho bermaydi, lekin so‘z tanlovi va «mashhur edi» iborasi orqali yengil istehzoli munosabatini yashirin ifodalaydi.

Emotsional-ekspressiv ta’sirni kuchaytirish. Metafora matnning hissiy ta’sirini oshiradi. «Ona qayg‘uga botdi» gapi neytral axborot beradi. «Onaning ko‘zlaridan qayg‘u cho‘g‘dek yog‘ildi» varianti esa ekspressivlikni kuchaytiradi. Mazkur gapda ham o‘xshatish asosidagi metaforik obraz keltirilgan. «Cho‘g‘» obrazi qayg‘uning yondiruvchi, og‘riqli xususiyatini ochib beradi. Bu o‘quvchining hissiy ishtirokini oshiradi.

Matnning yashirin qatlamini yuzaga keltirish. Gap shaklidagi metafora aytilganidan ko‘proq narsani anglatadi. Masalan: «Uyning devorlari ular o‘rtasidagi sukutni yutib turardi». Gapda er-xotin o‘rtasidagi sovuqlik, kelishmovchilik to‘g‘ridan-to‘g‘ri aytilmaydi, lekin o‘quvchi buni «sukut» va «devorlar» obrazlari orqali anglaydi. Shu tariqa matnda yashirin, ya’ni oshkor ifodalanmagan ma’no qatlami paydo bo‘ladi va o‘quvchi talqinchi sifatida faol ishtirok etadi.

Ramziy va konseptual mazmunni shakllantirish. Bir necha marta takrorlanuvchi yoki asar bo‘ylab rivojlanuvchi metafora ramzga yaqinlashishi mumkin. Masalan, Qodiriyning «O‘tkan kunlar» romanida muallif nizolar davrini «tariximizning eng kir, qora kunlari» deb ataydi. Xuddi shu «qora kunlar» obrazi Mirzakarim qutidor va Kumush nutqida ham uchraydi: biri bu kunlarni qanday o‘tkazishni bilmaydi, ikkinchisi esa xatida ikki yil ichida kechirgan qora kunlarni eslaydi. Shu tariqa vaqt rang va ifloslik sifatlariga ega predmetga aylanadi, tarixiy fojia ham, shaxsiy iztirob ham bir obraz orqali ifodalanadi. Bunda alohida metafora asarning g‘oyaviy markaziga bog‘lanadi va konseptual metafora darajasiga ko‘tariladi.

Individual muallif uslubining belgisi. Har bir yozuvchi metaforani o‘ziga xos tarzda tanlaydi: kimdir tabiatdan, kimdir maishiy buyumlardan, kimdir kasb-hunar sohasidan obraz oladi. Metaforalarning manbasi, murakkabligi va takrorlanish tamoyili muallifning dunyoqarashi va poetikasini ko‘rsatadi. Shu bois gap shaklidagi metaforalar tahlili

ISSN 3060-5059 (Online)

muallif uslubini aniqlashning ishonchli yo‘llaridan biridir.

XULOSA. Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarga asos bo‘ladi. Birinchidan, gap shaklidagi metaforada obrazlilik alohida leksemadan emas, balki gapdagi predikativ munosabatdan kelib chiqadi. Shu sababli uni gap darajasidagi lingvopoetik birlik sifatida tahlil qilish metodologik jihatdan asoslidir. Bunday metafora predikativlik, yaxlitlik, kontekstga bog‘liqlik va individuallik belgilari bilan ajralib turadi. Ikkinchidan, badiiy matnda gap shaklidagi metafora to‘qqizta vazifani bajaradi: obraz yaratish, ichki kechinmalarni ko‘rinadigan qilish, mavhum tushunchalarni predmetlashtirish va jonlantirish, makon va vaqtni obrazli tashkil etish, muallif bahosini yashirin ifodalash, ta’sirchanlikni oshirish, yashirin ma’no hosil qilish, ramziy-konseptual mazmunni shakllantirish va yozuvchi uslubini ko‘rsatish. Uchinchidan, bu vazifalar bir-biridan qat’iy ajralmaydi: masalan, Cho‘lpon parchasida obraz yaratish jonlantirish bilan birga kelgan. Kelgusida gap shaklidagi metaforani muayyan yozuvchilar asarlari misolida qiyosiy o‘rganish, shuningdek, o‘zbek va boshqa tillar o‘rtasidagi tarjima muammolarini tahlil qilish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Black M. Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy. – Ithaca: Cornell University Press, 1962. – URL: https://books.google.com/books?id=RVIrAAAAIAAJ. books.google.com
2. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – URL: https://find.library.upenn.edu/catalog/994228803503681. Penn Libraries
3. Qodiriy A. Mehrobdan chayon. – Toshkent: Sharq, 2007. – URL: https://book.iiau.uz/books/mehrobdan-chayon-2974. IIAU Digital Library
4. Qodiriy A. O‘tkan kunlar. – Toshkent: Sharq, 2004. – URL: https://kitobxon.com/oz/kitob/otkan-kunlar-1. kitobxon.com
5. Ricoeur P. The Rule of Metaphor: Multi-disciplinary Studies of the Creation of Meaning in Language / translated by R. Czerny, K. McLaughlin, J. Costello. – Toronto: University of Toronto Press, 1977. – URL: https://books.google.com/books?vid=ISBN0802053262. books.google.com
6. Searle J. R. Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts. – Cambridge: Cambridge University Press, 1979. – DOI: https://doi.org/10.1017/CBO9780511609213. cambridge.org
7. Cho‘lpon A. Kecha va kunduz. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2022. – URL: https://akbt.terdpi.uz/uz/books/2834